

УДК 316.334.22

Н. М. ЦИМБАЛЮК

СПОСІБ ЖИТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА: ІДЕАЛЬНИЙ ОБРАЗ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ

У статті презентовано результати розробки теоретичних основ вивчення способу життя соціальних працівників. Результати досліджень підтверджують наявність глибоких суперечностей між ідеальним і реальним способами життя соціальних працівників. На їх думку, ефективним заходом, який дасть змогу вирішити ці суперечності, може стати реформа системи соціального забезпечення. Вона включає скорочення вимог до професії, оптимізацію посадових обов'язків соціального працівника; валеологічні, оздоровчі заходи; підвищення матеріальної та моральної задоволеності професійною діяльністю.

Ключові слова: *спосіб життя, соціальний працівник, професійна діяльність.*

Спосіб життя – поняття, що застосовують у соціології та інших соціальних науках для характеристики умов і особливостей повсякденного життя особистості, соціальної страти, групи в певному історично визначеному суспільстві. У класичній соціології спосіб життя тлумачать як види та форми життєдіяльності особистості, соціальних груп, суспільства в цілому, що реалізуються в конкретно-історичній системі суспільних відносин відповідно до норм та цінностей, які відображають ці відносини.

Спосіб життя визначається багатьма характеристиками, проте найбільш істотною серед них є трудова діяльність. Більшість існуючих у суспільстві соціальних відмінностей – соціальні розшарування між людьми розумової й фізичної праці, між кваліфікованими та некваліфікованими працівниками – знаходять своє відображення саме в способі життя. Професійний статус до сьогодні залишається важливою передумовою досягнення соціального статусу. Це дає підставу говорити, з одного боку, про різні види (чи підвиди) способу життя численних професійних груп, а з іншого – висунути гіпотезу щодо значного зворотного впливу професії на спосіб життя особистості.

Проблемна ситуація, що ускладнює дослідження впливу професійної належності на спосіб життя, полягає в тому, що в сучасному українському суспільстві не лише відбувається перманентний процес формування нових, маловідомих раніше видів професійної діяльності, а й спостерігається суперечність між ідеальним образом професії та реальними професійними практиками в різних видах діяльності, що презентують її в повсякденні.

За цих обставин виникає наукова суперечність між ідеальним образом професії, наближеним до соціального ідеалу, та реальним образом

професії, що формується в процесі соціальної практики на основі типових видів і форм професійної діяльності. Це ускладнює як процес професійної підготовки фахівців певного освітнього напрямку, так і їх адаптацію до діяльності в умовах повсякденного професійного середовища.

Визначенням особливостей, вимірів та перспектив розвитку соціальної роботи на сучасному етапі суспільного розвитку займаються вітчизняні (Л. Гуменюк, Д. Зверев, О. Садовська) та зарубіжні (М. Пейн, К. Камінський, Х. Радинська) науковці. Проте питання впливу професійної діяльності соціального працівника на спосіб його життя не знайшло в їх дослідженнях достатнього пояснення.

Водночас у сучасному суспільстві саме професія впливає на формування ціннісної системи індивідів та соціальних груп, визначає види їх життєдіяльності, формує характер повсякдення. Яка професійна належність індивідів, такою є їхня життєдіяльність, такими є вони самі [1].

Спосіб життя професійної групи – це не дзеркальне, а узагальнене типологізоване відображення фактичної поведінки людей, тобто реальність, яка склалася під впливом об'єктивних умов суспільного середовища та суб'єктивних прагнень особистості. Відповідно до цього спосіб життя формується як система соціальних практик повсякдення, сукупність типових видів, форм діяльності людей та способів її реалізації.

Серед основних теоретичних підходів до дослідження впливу професійної належності на спосіб життя найбільш продуктивними є соціально-структурний (М. Вебер, В. Уорнер), з погляду теорії споживання (Т. Веблен, Ж. Бодрійяр) та просторово-діяльнісний (П. Бурдьє, Х.-П. Мюллер). У статті надаємо перевагу просторово-діяльнісному підходу.

Головна особливість просторово-діяльнісного підходу – системний характер. Спосіб життя є зовнішнім виразом та практичним втіленням основних цінностей особистості, проявом її стратегічних, смисложиттєвих уявлень у соціальній практиці (Х.-П. Мюллер).

Застосування просторово-діяльнісного підходу передбачає вивчення основних видів певної професійної діяльності та фіксацію динаміки змін, що під впливом професійної діяльності відбуваються у всіх інших характеристиках життєдіяльності соціального суб'єкта. Цим визначаються методологічні та методичні особливості соціологічного вивчення способу життя. Отже, основні структурні складові способу життя (суспільно-політична, пізнавальна, мовленнєва, комунікативна, культурно-побутова, споживацька, валеологічна, дозвіллева) самі по собі не дають повного уявлення про спосіб життя, якщо розглядати їх поза впливом професійної діяльності [2].

За цією концепцією свідченням сформованості способу життя певної соціально-професійної групи виступає низка закономірностей, серед яких провідними є цілісність, добровільність, характерність і стилізація.

Цілісність означає, що спосіб життя професійної групи зумовлює всі життєві прояви її учасників. Отже, цілісний образ соціального працівника створюється не лише з типових характеристик, але навіть із дрібних деталей його повсякдення.

Добровільність полягає в тому, що, вільно обравши певний вид професійної діяльності (відповідно – певну соціальну страту, соціальну роль, розмір доходу тощо), особистість бере на себе соціальну відповідальність, робить певний культурний вибір, обов'язок наслідувати груповий стиль, традицію, канон.

Характерність – вміння легко та безпомилково ідентифікувати себе з обраною соціально-професійною групою. Цьому слугують певні символи, ритуали, свята та обряди.

Стилізація (розглянемо її на прикладі професійної групи соціальних працівників) визначає роль способу життя в становленні статусного престижу, виявленні й закріпленні певних “умовностей” або символів, які всіма можливими засобами та в усіх структурних елементах способу життя соціального працівника повинні демонструвати його професійну належність, відповідати їй. Наслідком реалізації цієї закономірності повинна стати повна “стилізація” життя соціального працівника, прийняття ним заданих символів, як ознак, що створюють цю статусну групу, демонструють належність до неї та зберігають її цілісність [3].

Таким чином, статусність способу життя соціального працівника виступає як: 1) системотвірна основа; 2) спосіб соціальної ідентифікації; 3) елемент, що забезпечує стабільність цієї професійної групи протягом тривалого часу; 4) чинник відокремлення від інших соціально-професійних груп.

Порівняно з іншими видами соціальної діяльності та матеріальними об'єктами спосіб життя соціального працівника виступає як прояв загальних закономірностей і типових, повторюваних видів діяльності, що дає змогу зарахувати конкретного соціального агента (тобто соціального працівника) до певної соціально-професійної групи.

Усталений спосіб життя професійної групи сприяє стабілізації соціальних відносин і забезпеченню суспільного порядку, проте усталеність може створювати серйозну перешкоду для реалізації професійної мобільності, переходу особистості з однієї соціально-професійної групи до іншої, адаптацію до нової субкультури.

Розглянемо суперечність між ідеальним та реальним образом професії на прикладі професії соціального працівника.

У наукових джерелах та законодавчих актах досить переконливо вписано ідеальну модель-схему для визначення та опису способу життя соціального працівника. Це фахівець, професійна діяльність якого спрямована на сприяння кращій адаптації індивідів, сімей та маргінальних груп до соціального середовища, в якому вони проживають, а також на розвиток

самоповаги та самовідповідальності людей. Отже, визначальною особливістю соціальної роботи та її представників є захист інтересів людей, які мають нерівні потенційні можливості, порівняно з іншими, через хвороби, фізичні вади, бідність, перебування в кризових ситуаціях.

Підготовка соціальних працівників як окремих напрям професійної освіти почав формуватися на початку 1990-х рр. У квітні 1991 р. Постановою Держкомпраці СРСР Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців був поповнений кваліфікаційною характеристикою “спеціаліст із соціальної роботи”, “соціальний педагог” та “соціальний працівник”. Ці посади стали еквівалентом прийнятої в світі посади “соціальний працівник”.

На сьогодні професійна підготовка фахівців соціальної сфери в Україні здійснюється в різних формах (очна, очно-заочна, заочна, вечірня, екстернат та ін.) і передбачає багаторівневий характер освіти: допрофесійна, професійна, післядипломна, підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів. Соціальні працівники мають можливість отримувати різнорівневу професійну кваліфікацію й спеціалізацію в середніх навчальних закладах (училищах, технікумах, коледжах, ліцеях) та у вищих навчальних закладах (інститутах, університетах, академіях, спецфакультетах) тощо.

Соціальна робота як професійна діяльність має свої особливості. Головною з них є тісний зв'язок з іншими напрямами професійної діяльності. У своєму арсеналі соціальна робота використовує певні інформаційні, інструментальні, теоретичні напрацювання суміжних професій (психологічні, юридичні, медичні, педагогічні тощо). Фахівець із соціальної роботи є професіоналом універсального характеру, хоча його універсалізм доволі чітко обмежується тими рамками, які визначають сутність життєвих обставин клієнтів соціальної роботи, та можливими варіантами вирішення їх життєвих проблем.

До особливостей соціальної роботи як професії можна віднести її посередницький характер. Фахівець із соціальної роботи може виступати в ролі посередника між клієнтом і державними органами, а також між клієнтами. Його професійна діяльність спрямована на реалізацію соціальної політики держави шляхом вирішення життєвих проблем клієнтів.

Соціальний працівник – це особа, до якої висуваються певні соціально-психологічні вимоги, від якої вимагається наявність необхідного рівня інтелектуальних, моральних, особистісних якостей, необхідних для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності в соціальній сфері.

Фахівці з соціальної роботи забезпечують реалізацію соціальної політики на місцевому рівні шляхом надання соціальних послуг громадянам, які цього потребують. Виконання покладених на них функцій фахівці з соціальної роботи здійснюють у межах установ та закладів соціальної сфери: центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, управлінь праці та соці-

ального захисту громадян, центрів зайнятості, територіальних центрів обслуговування одиноких і непрацездатних громадян, управлінь пенсійного фонду, реабілітаційних центрів тощо. Тобто фахівці з соціальної роботи працюють з різними категоріями клієнтів, що вимагає від них виконання різних ролей і функцій. Отже, функціонально-рольовий репертуар соціального працівника є досить широким.

Оскільки соціальна робота належить до типу професій “людина-людина”, то, відповідно, діяльність фахівця з соціальної роботи повинна ґрунтуватися на засадах людяності, гуманізму, чесності, справедливості, конфіденційності тощо. Для належного виконання своїх професійних завдань фахівцям із соціальної роботи необхідно чітко усвідомлювати вимоги, що висуває до них професія, і співвідносити їх з власними наявними можливостями. Це, у свою чергу, загострює проблему професійної ідентифікації, що стає необхідною умовою професійного становлення індивіда в професії.

Кваліфікаційні вимоги до фахівців із соціальної роботи передбачають, щоб цю професію обирали люди зі сформованими моральними якостями, такою системою ідей, принципів, норм і правил поведінки, яка спрямована на забезпечення гуманних стосунків між людьми за будь-якої ситуації.

Водночас не лише в нашій країні, а й у розвинутих країнах Європи статусні позиції соціальних працівників залишаються нестабільними. Так, соціологічне дослідження серед соціальних працівників Міського центру допомоги сім’ї в Білостоці засвідчує наявність глибоких суперечностей між ідеальним і реальним способами життя соціальних працівників. На їх думку, така ситуація є наслідком відсутності соціального визнання соціальної роботи, недооцінки її ролі в житті суспільства, недостатності матеріальної та моральної винагороди соціальних працівників. Це викликає почуття внутрішнього незадоволення, професійної “вторинності”, загострює “конфлікт цінностей” у соціальних працівників, що в цілому негативно впливає як на ставлення до професії, так і на їхній спосіб життя. На тлі морального дискомфорту, виробничого перевантаження, відсутності чіткого розподілу обов’язків та справедливої винагороди відбувається втрата цільових установок та ціннісних орієнтирів соціальних працівників, звужується їх комунікативний простір, бажання підтримувати позитивні міжособистісні стосунки, спостерігається дефіцит взаємної поваги й визнання [4, с. 74–75].

Дослідження польських науковців щодо ефективних заходів, які дадуть змогу вирішити суперечності у формуванні способу життя соціальних працівників, доводять, що таким заходом може стати реформа системи соціального забезпечення (10,6% – друге місце в рейтингу пропозицій) [5]. Вона включає скорочення вимог до професії, оптимізацію посадових обов’язків соціального працівника (16,3%); супервізії (9,6%); оплату лікарняних листів (9,6%); високі ставки заробітної плати (9,6%); створення груп психологічної підтримки для співробітників (8,6%).

Значну роль в оптимізації своєї професійної діяльності соціальні працівники відводять спортивно-оздоровчій роботі, а також організації тренінгів із запобігання професійному вигоранню (18,3%). Наступною в переліку пропозицій від соціальних працівників зафіксована необхідність задоволення потреби в підтримці фізичної активності (6,7%), запровадженні валеологічних та оздоровчих заходів. Значної ваги набуває прагнення реалізації потреб у забезпеченні релаксації (6,7%) та проведенні систематичних антистресових заходів, консультацій психолога (4,8%), потребує збільшення часу для хобі та творчих захоплень (3,8%). На передостанніх місцях рейтингу – пропозиції, що визначаються професійною належністю: підвищення престижу соціальної роботи (4,8%), співпраця зі своїм керівництвом (2,9%); визнання й повага з боку роботодавців (2,9%).

Висновки. Реальна ситуація у сфері соціальної роботи ускладнюється тим, що, прагнучи підвищити професійний статус соціального працівника, держава намагається модернізувати соціальну роботу, взявши на себе більшість завдань соціального забезпечення населення, тим самим створити умови для звільнення соціальних працівників від більшості традиційних функцій, які полягали в соціальному служінні, соціальній компенсації. Адже традиційно соціальну роботу (благодійництво) вважали особистою справою людей, що прагнули пом'якшити недосконалість державної системи соціального забезпечення за допомогою громадської ініціативи та активності. Таким чином, державні ініціативи, спрямовані на забезпечення суспільного престижу соціальної роботи в сучасному суспільстві, збереження віри фахівців у цю професію, полягають у прагненні зробити її сучасною й престижною. Держава засобами соціальної політики намагається змінити цілі соціальної роботи та завдання професійної діяльності соціальних працівників, зробивши їх провідниками суспільного розвитку, які спрямовують свою професійну активність на допомогу самореалізації кожної особистості, незалежно від її походження, національності, віку, соціального статусу. Для виконання цього соціального завдання потрібні як законодавчі ініціативи, підвищення вимог до професійної діяльності соціальних працівників з боку держави, так і значні матеріальні ресурси, спрямовані на задоволення соціально-культурних потреб фахівців. Важливу роль у цьому процесі повинні також відіграти відповідні наукові розвідки, періодичні моніторингові дослідження, що визначають ефективність реформ у сфері соціальної роботи, узгоджують ідеальний образ соціального працівника з реаліями соціальної практики.

Список використаної літератури

1. Гуменюк Л. Й. Напрями модернізації та підготовки фахівців соціальної роботи в умовах інформаційного суспільства / Л. Й. Гуменюк // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – Київ, 2014. – № 1–2. – С. 21–29.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. Д. Звереві. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.

3. Пейн М. Сучасна теорія соціальної роботи / Малколм Пейн. – Київ, 2000. – 456 с.
4. Камінський К. Профілактика професійного вигорання в соціальних працівників (досвід Польщі). Prevention of occupational burnout in social workers / К. Камінський // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – Київ, 2014. – С. 167–178.
5. Садовська Е. Хелена Радинська – миф или реальность? Сущность общественной работы в XXI веке / Е. Садовська // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – Київ, 2014. – С. 179–191.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2015.

Цимбалюк Н. Н. Образ жизни социального работника: идеальный образ и его реализация в социальной практике

В статье презентуются результаты разработки теоретических основ изучения образа жизни социальных работников. Результаты исследований подтверждают наличие глубоких противоречий между идеальным и реальным образами социальных работников. По мнению социальных работников, эффективными мерами, которые разрешат это противоречие, может стать реформа системы социального обеспечения. Она включает сокращение требований к профессии, оптимизацию должностных обязанностей социального работника; валеологические, оздоровительные мероприятия; повышение ставок заработной платы.

Ключевые слова: *способ жизни, социальный работник, профессиональная деятельность.*

Tsybaliuk N. Lifestyle of a Social Worker: the Perfect Image and its Realization in Social Practice

In this article we are presented to the results of the development of the theoretical foundations of the study of ways of life and social workers. A comparison of the ideal and the real way of life of social workers. The ideal way of life of social workers has been designed on the basis of the legal framework of the state and the requirements of regulatory documents in the field of social work. The real life of social workers has been formed on the basis of a study of professional practitioners and sociological studies. In the process of research, social workers evaluated different aspects of their professional activities. They analyzed the negative effects and suggests ways to improve the quality of their work. The main factor determining the way of life of social workers is their professional activity. It affects all segments of the structure, which consists of lifestyle. It - political segment, segment cognitive, communicative segment, the cultural segment of home and family segments, consumer segment, valeological segment Leisure segment. The process of life of social workers has the following characteristics: freedom, originality and styling. The presence of these features highlights the social workers in a separate status-role-playing group. They have evidence that the person is a member of a group of social workers. These characteristics help preserve the integrity of the group. Social work as a professional activity, has its peculiarities. It is associated with other types of professional activity. Social work uses certain information, tools, theoretical principles related professions (psychologists, lawyers, health workers, teaching staff). The feature of social work as a profession is its intermediary nature. It aims at implementing social policy. Specialist in social work acts as an intermediary between the client and state bodies and institutions. Competence professional social work towards the implementation of specific, integrated, universal activity in the social sphere. Specialist in social work - a person who needed high intellectual, moral, personal qualities. Experts working in social work with different categories of clients, which requires them to perform different kinds of roles and functions.

The results confirm the presence of deep contradictions between the ideal and the real way of social workers. According to social workers, effective measures to resolve this contradiction is the reform of the social security system. It includes reducing the requirements and responsibilities to the profession of a social worker; valeological, recreational activities; increase in wage rates. This will help improve the quality of life of social workers, to promote the development of physical activity, sports activities; ensure the development of hobbies, creative hobbies and relaxation. The result of these measures will increase the social prestige of the profession and increase the popularity of social workers.

Key words: *ways of life, social worker, activities of profession.*